

ISSN 1986-5244

PREGLJED

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA PITANJA/PERIODICAL FOR SOCIAL ISSUES

God. LIV, br. 1 (2013.)

Sarajevo, januar/January-april/April 2013

BROJ
NUMBER

1

ISSN 1986-5244

PREGLED
časopis za društvena pitanja

Broj
1

Godina
2013.

Godište
LIV

Sarajevo, januar-april 2013.

PREGLED

časopis za društvena pitanja

Izdavač:

Univerzitet u Sarajevu
Sarajevo, Obala Kulina bana 7/II, Bosna i Hercegovina

Redakcija časopisa:

Nijaz Bajgorić
Uzeir Bavčić
Enes Durmišević
Salih Fočo
Marina Katnić-Bakaršić
Senadin Lavić
Mirko Pejanović
Hidajet Repovac
Nusret Smajlović

Međunarodna redakcija:

Zvonko Kovač, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska)
Dragan Milanović, Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska)
Milan Podunavac, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu (Srbija)
Vesna Požgaj-Hadži, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
Dragan Prole, Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)
Stanka Setnikar-Cankar, Fakultet za upravu Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
Mitja Velikonja, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
Veselin Vukotić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis Univerziteta Donja Gorica (Crna Gora)

Glavni i odgovorni urednik:

Senadin Lavić

Zamjenica glavnog i odgovornog urednika:

Marina Katnić-Bakaršić

Izvršni urednik:

Uzeir Bavčić

Sekretar redakcije:

Fuada Muslić

Korektura:

Tarik Čušić

Prijevod:

Mirza Čerkez

DTP:

Karmel Sokanović

Tiraž:

300 primjeraka

Štampa:

„Štamparija FOJNICA“ d.o.o. Fojnica

Odgovorna osoba Štamparije:

Šehzija Buljina

Izlazi četveromjesečno

Časopis *Pregled* je indeksiran u EBSCO Publishing, INDEX COPERNICUS i CEEOL međunarodnim bazama podataka.

Univerzitetski tele-informatički centar je kreirao i dizajnirao web stranicu časopisa www.pregled.unsa.ba.

ISSN 0032-7271 (Print)

ISSN 1986-5244 (Online)

MASAKR NA MARKALAMA, 5. FEBRUAR 1994.

THE MARKALE MASSACRE, 5 FEBRUARY 1994

Sažetak

U kontekstu opsade Sarajeva, neselektivnog granatiranja i snajperskog djelovanja sa položaja "Sarajevsko-romanijskog korpusa" po svim civilnim ciljevima u gradu na području užeg dijela općina Centar i Stari Grad, uključujući ulice od Marijin Dvora do Baščaršije, zabilježeno je više masovnih ubistava civila, a brojni kulturni, vjerski, obrazovni i privredni objekti su oštećeni ili u potpunosti uništeni. U ovom radu će biti govora o masakru na pijaci Markale počinjenom 5. februara 1994. godine, analizama zapisnika o uviđaju Tužilaštva i Centra službi bezbjednosti MUP-a RBiH, obavljenih na licu mjesta neposredno nakon zločina, Elaborata Komisije eksperata RBiH, kao i dokumenata UNPROFOR-a, koji se također odnose na istrage nakon zločina. S ciljem interpretacije političkog i vojnog konteksta, kao i reakcija koje su uslijedile nakon masakra, autor najprije analizira stenograme sa sjednica Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, samoproglašene Republike Srpske, sjednice Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije, dostupnu dokumentaciju "Vojske Republike Srpske", Armije RBiH, kao i periodiku (dnevne izvještaje UN Commission of Experts, Oslobođenje – Sarajevo, Glas Srpski – Banja Luka i Politika – Beograd), te dostupnu literaturu, sa posebnim osvrtom na memoare visokih dužnosnika Ujedinjenih nacija, od kojih je u velikoj mjeri zavisila vojno-politička situacija u Bosni. Razlozi zbog kojih su istrage pripadnika UNPROFOR-a bile neodređene i nedorečene o pitanju položaja sa kojih su ispaljene granate, kao i da li je svjesno ostavljeno otvoreno pitanje odgovornosti "obje strane", te u konačnici stav pravosnažne presude Haškog tribunala o ovom zločinu bit će razmatrani u završnim poglavljima ovoga rada.

Ključne riječi: Markale, opsada, Sarajevo, masakr, civili, istrage, zapisnici o uviđaju, MUP RBiH, UNPROFOR, ICTY

Summary

In the context of the Sarajevo siege, indiscriminate shelling and sniping from the position of the "Sarajevo-Romanija Corps" on all civilian targets in the city, in the inner part of the Centar and the Stari Grad (Old City) Municipalities, including the streets from the Marin Dvor to the Baščaršija, there were several mass killings of civilians, and many cultural, religious, educational and commercial buildings were damaged or completely destroyed. In this paper we will discuss the Markale massacre perpetrated on the 5th of February 1994,

using the analysis of the records on the crime scene investigation of the Prosecution Office, as well as the Police stations of the Ministry of Internal Affairs of the R BiH, performed on the spot immediately after the crime, the Study of the Commission of Experts of the R BiH, as well as documents of the UNPROFOR, which are also related to the investigation after the crime. With the aim of interpretation of the political and military context, and the reaction that followed the massacre, the author first analyzes transcripts from the meetings of the Presidency of the Republic of Bosnia and Herzegovina, the self-proclaimed the Republic of Srpska, meetings of the Supreme Council of Defense of the Federal Republic of Yugoslavia, the available documentation of the "Army of the Republic of Srpska", the Army of the R BiH, as well as periodicals (daily reports of the UN Commission of Experts, the Oslobođenje - Sarajevo, the Glas Srpski - Banja Luka, and the Politika - Belgrade) and available literature, with special emphasis on the memoirs of senior officials of the United Nations, one of which, to a large extent the military-political situation in Bosnia was dependent on. Reasons to which the investigations of the UNPROFOR were vague and incomplete in terms of the position from which the shells were fired, and whether it was knowingly the question of responsibility of "both sides" left open, and ultimately, the position of the final judgment of the Hague Tribunal on the crime will be discussed in the final sections of this paper.

Keywords: *The Markale, the siege, Sarajevo, the massacre, civilians, investigations, reports on the crime scene investigation, Ministry of Internal Affairs of the R BiH, UNPROFOR, ICTY.*

Pošto to nisu uradili Srbi, a muslimani kažu da nisu ni oni, vreme je da se i mi onda zapitamo, koja je to treća strana kojoj ne odgovara uspostavljanje trajnog mira na bosanskim prostorima.

Momčilo Krajišnik, Borba, 7. februar 1994.

S obzirom na to da su mnoge prodavnice, samoposluge, granapi u gradu bili zatvoreni, pijace su bile gotovo jedina mjesta na kojima su se građani mogli snabdjeti osnovnim životnim namirnicama, a ujedno i mjesta na kojima su se masovno okupljali razmjenjujući svoja iskustva preživljavanja, ratne recepte te kupujući ne tako jeftine proizvode.¹ Pijaca

¹ Iako se na Markalama i svim drugim sarajevskim pijacama u prvim danima opsade moglo naći samo lišće žare, radića, repe ili neke druge biljke, u kasnijim fazama opsade, nakon što je humanitarna pomoć počela pristizati u grad, najunosnija privredna grana je postala "trampa" proizvoda. Najskuplji proizvodi bile su one životne namirnice koje se nisu dijelile u humanitarnoj pomoći: šećer, kahva, cigarete, drva za ogrjev i dr. U zavisnosti od perioda opsade, npr. kilogram kahve koštao je 60–120 DM (njemačkih maraka), dok su, u kasnijim fazama, nakon ultimatumu, cijene bile nešto niže. Da bi

Markale,² mjesto sa tradicijom trgovanja dugom sto godina, i prije 5. februara 1994. je bila meta granatiranja, jer se lahko zapaža iz daljine korištenjem orijentira kao što su crkveni tornjevi.³ Posmatrači UN-a su nakon masakra posvjedočili da se sjećaju kako je od oktobra 1993. do februara 1994. godine okolina ove pijace bila granatirana u nekoliko navrata, a izbrojali su oko 10-12 minobacačkih granata, pretežno kalibra 120 mm,⁴ koje su ispaljene iz pravca sjeverno-sjeveroistočno od Sedrenika. Iako u izvještaju i kasnijim izjavama posmatrača nije navedeno tačno vrijeme ispaljenja ovih granata, pretpostavljamo da se radilo ili o kasnim večernjim ili o ranim jutarnjim satima, kada je pijaca bila prazna, te se kao krajnji cilj njihova ispaljenja može smatrati "obilježavanje mete". Prema mišljenju vještaka Tužilaštva ICTY-ja, u predmetu Galić, Richarda Higgsa, gađanje pijace jednom inicijalno nanišanjenom granatom je lakše bilo postići "ukoliko je meta prethodno obilježena, što bi u velikoj mjeri povećavalo vjerovatnoću da granata pronade svoju metu iz prvog pokušaja."⁵ Za razliku od ovih prethodnih, "probnih" granata, koje su ispaljene u trenucima kada je pijaca bila

mogli dobiti naprimjer drva za ogrjev, građani su mijenjali goveđi narezak, konzerve ribe, mlijeko u prahu, rižu, lanč-paket, sir fetu i druge namirnice iz humanitarne pomoći.

² U centru grada nalazi se tržnica čiji je prvobitni naziv "Markt Halle" (njemačka riječ) – "prostor za trgovanje", vremenom prilagođen bosanskom jeziku u „Markale“. Zgrada gradske tržnice, sagrađena 1894. godine, smještena je na raskršću ulica Ferhadija, Mula-Mustafe Bašeskije i Niže Banje. Vremenom je pedesetak metara prekoputa nje nastala i otvorena pijaca Markale, čija je površina iznosila 30x35 metara (vidi:

<http://www.ekapija.ba/website/bih/page/148385>). Obje su bile mete granatiranja: 5. 2. 1994. godine granatirana je otvorena pijaca Markale (Markale I), a 28. 8. 1995. godine, ulica ispred Gradske tržnice, Markale (Markale II). U ovom dijelu rada bit će govora o masakru na pijaci Markale, počinjenom u februaru 1994. godine (Markale I).

³ ICTY, IT-98-29-T, 03037503-03037515, zastavnik Richard J. Higgs, divizijski instruktor; informativni izvještaj, 12. 2. 2002.; predmet: izvještaj o incidentima u vezi sa minobacačkim djelovanjem u Sarajevu ili oko njega do 1. 6. 1993, 12. 7. 1993, 22. 1. 1994, 4. 2. 1994. i 5. 2. 1994.; str. 13. (dalje: ICTY, Izvještaj Higgsa, 2002).

⁴ Kako pijaca Markale ima veoma male dimenzije, prethodne granate su padale veoma blizu, u krugu od nekoliko metara udaljeno od pijace. ICTY, IT-98-29-T: Galić, P2261, UNPROFOR Investigation Report – Sarajevo Market Explosion of 5 February 1994, 15 February 1994, str. 17. (dalje: ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994). Naprimjer, sredinom januara 1994. godine jedna granata pogodila je vrh zgrade "22. decembar" (jedna od zgrada koja okružuje pijacu). Vidi: ICTY, IT-98-29-T, pred Pretresnim vijećem I, tužilac protiv Stanislava Galića, presuda i mišljenje, 5. 12. 2003, par. 459, dalje: ICTY, Presuda, Galić, 2003.

⁵ ICTY, Izvještaj Higgsa, 2002, str. 13.

prazna,⁶ u subotu 5. februara 1994, nekoliko minuta poslije podneva,⁷ na asfaltnoj podlozi unutar zelene pijace Markale eksplodirala je granata u trenutku kada je na pijaci bilo prisutno nekoliko stotina građana,⁸ koji su kupovali odnosno prodavali robu.⁹ S obzirom na činjenicu da se radilo o prostoru koji je okružen zgradama i da je bilo prisutno "mnoštvo ljudi, efekat eksplozije granate je bio maksimalan."¹⁰

Od eksplozivnog i rasprskavajućeg djelovanja granate, prema evidencijama iz Kliničkog centra, Državne bolnice i bolnice Francuskog bataljona, do 19:00 sati evidentirano je 60 ubijenih osoba, od kojih je 55 identifikovano, a 139 civila je ranjeno. Do kraja dana ukupan broj civila koji su ubijeni na licu mjesta ili "podlegli" nekoliko sati nakon ranjavanja bio je 67, ali je, od posljedica ranjavanja, na liječenju u Njemačkoj smrt nastupila za još jednog civila.¹¹ Kod svih žrtava masakra smrt je nastupila uslijed udara gelera granate po raznim dijelovima tijela."¹²

⁶ U ranim jutarnjim satima 5. 2. 1994. godine, u vremenskom periodu između 5:30-5:35 sati, ispaljena su četiri minobacačka projektila u "polje koordinatne mreže pokraj područja pijace Markala". Vidi: ICTY, Presuda, Galić, 2003, par. 201.

⁷ Granata je eksplodirala između 12:20 i 12:30. Vidi: ICTY, 00268348, zapisnik o kriminalističko-tehničkom pregledu lica mjesta pada artiljerijskog projektila na pijacu Markale, sastavljen od stručnog radnika CSB-a Sarajevo 8. 2. 1994.; zapisnik sastavio: Mirza Sabljica (dalje: Sabljicin zapisnik, 8. 2. 1994); UN Commission of Experts, 5/2/94, par. 3211; ICTY, 00268351, Odjeljenje za kriminalističku tehniku i KDZ, br. knjige uvida 240/93, 5. 2. 1994. godine, SJB: Stari Grad. (dalje: izvještaj SJB Stari grad, 5. 2. 1994).

⁸ Na pijaci je bilo prisutno između 300 i 500 građana. Posmatrač UNMO-a, major Afzaal, tog je jutra prolazio pored pijace i uočio da je bila "u potpunosti prenatrpana". Vidi: Testimony – Captain Audhuy, Headquarters Sector Sarajevo, i Testimony – major Afzaal, UNMO P2, u: ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, 30/46; krivična prijava CSB Sarajevo, 19. 2. 1994.; ICTY, 00268317, granatiranje civila, Sarajevo, 5. 2. 1994, opis događaja.

⁹ Dane Olbina, opisujući utiske nakon prolaska Titovom ulicom dva dana pred masakr na Markalama, ističe da su se oko tržnice "namnožili oni koji trguju cigaretama, devizama i robom sumnjivog porijekla." Vidi: Dane Olbina, *Dani i godine opsade: (Zabilješke "Dan za danom" od 3. marta 1992. do 13. januara 1996)*, Sarajevo, Istorijski arhiv, 2002, 414.

¹⁰ ICTY, Izvještaj Higgisa, 2002, str. 12.

¹¹ Safer Musić je nakon teškog ranjavanja na Markalama bio hospitaliziran na Kliničkom centru Univerziteta u Sarajevu, gdje je, pregledom komisije UNHCR-a, ustanovljeno kako odgovara "kriterijumima hitne evakuacije". Safer je izmješten u američku bolnicu u Buxtehude (Njemačka), gdje je 27. 6. 1994. nastupila smrt.

¹² ICTY, 00268319, RBiH, MUP, CSB Sarajevo, br. 17/05-1/94, 17. 2. 1994, Službeni izvještaj. Podnosioci: Edin Suljić, Nedim Čurevac, Nuriya Makaš (dalje: ICTY, Službeni izvještaj CSB, 17. 2. 1994, Suljić – Čurevac – Makaš); Testimony – major Afzaal, UNMO-2, u: ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, str. 30–46.

Usljed nedostatka kreveta u bolnicama, mnogi pacijenti su ležali na nosilima, stolovima i podu, a tokom cijelog popodneva i večeri samo na Kliničkom centru Koševo radilo je 12 operacionih sala i isto toliko hirurških timova.¹³ Pomoć u zbrinjavanju ranjenih pružili su članovi MKCK-a,¹⁴ pripadnici UNPROFOR-a¹⁵ kao i brojne međunarodne humanitarne organizacije.¹⁶ Tokom 6. i 7. februara evakuisano je preko 100 ranjenika, sa kojima su otputovali i članovi njihovih porodica. Osim u Frankfurt i Ankonu, neki ranjenici su bili smješteni u vojnu bazu UN-a u Zagrebu, gdje su obavili ljekarski pregled, nakon čega su, u zavisnosti od vrste povrede, bili otpremljeni u odgovarajuće evropske klinike. Mnoge zemlje su pristale prihvatiti ranjenike bez pasoša i nekih drugih dokumenata.¹⁷

U uviđaju obavljenom od pripadnika MUP-a, na čelu sa istražnim sudijom Višeg suda u Sarajevu Asimom Kanličem, neposredno nakon masakra, ustanovljeno je da je riječ o minobacačkom projektilu kalibra 120 mm koji je ispaljen iz pravca sjever-sjeveroistok, gdje se nalaze "agresorski položaji Mrkovići".¹⁸ Istovremeno su i pripadnici

¹³ Snimak iz Kliničkog centra Koševo: TVBiH, 5. 2. 1994, u: "Da se ne zaboravi", TVSA, februar 2008, od 1.40 do 2.44 minute; "Peti februar u Kliničkom centru. Najteži dan u ratu", *Oslobođenje*, 6. 2. 1994, str. 4.

¹⁴ Nekoliko sati nakon masakra oglasio se i MKCK, koji, pored osude zločina, preuzima i hitne akcije na dostavljanju sanitetskog materijala u glavnu gradsku bolnicu, a dan nakon masakra svim bolnicama u gradu isporučuje šest tona lijekova i drugih medicinskih potrepština. Vidi: Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava (dalje: AIIZ), inv. br. 2-1161; MKCK, saopćenje za štampu br. 94/6, 5. 2. 1994. i AIIZ, inv. br. 2-1162, MKCK, saopćenje za štampu br. 94/7, 6. 2. 1994.

¹⁵ Brigadir Ambrosi, nakon što je "naišao na veoma veliki broj ranjenih na samom ulazu u Bolnicu", ponudio je da se jedan broj prebaci u UN medicinske objekte u gradu. Testimony - Colonel Ambrosi, SMEDLO, Sector Sarajevo, u: ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, str. 32–46.

¹⁶ Naprimjer, ljekarima je na kliniku Koševo došao u pomoć i norveški hirurški tim iz Tuzle. Vidi: Rasim Muratović, *Bosna i Bergenstidende = Bosna u Bergenskim vremenima*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2011, str. 468. UN Commission, 6/2/94.

¹⁷ UN Commission of Experts, 7/2/94, par. 3257; "Evakuisano 58 ranjenika", *Oslobođenje*, 7. 2. 1994, str. 3.; "Evakuisano 80 ranjenika", *Oslobođenje*, 8. 2. 1994, str. 6.; "Italija prihvata ranjenike", *Oslobođenje*, 6. 2. 1994, str. 4.

¹⁸ ICTY, IT-98-29-T: Galić, P2309, izvještaj o kriminalističko-tehničkoj pretrazi lica mjesta sačinjen od SJB Stari Grad 5. 2. 1994; ICTY, IT-98-29-T: Galić, P2365, Službeni izvještaj CSB, 17. 2. 1994, Suljić – Čurevac – Makaš; ICTY, IT-98-29-T: Galić, DD00-0866, izjava svjedoka: Bešić Sead od 21. 9. 2001.

UNPROFOR-a obavili tri analize kratera granate,¹⁹ koje su potvrdile da je granata ispaljena iz pravca sjeveroistoka, ali su u saopćenju za javnost konstatovali da ne mogu odrediti tačno mjesto odakle je granata ispaljena, "s obzirom da i bosanske i srpske snage imaju pozicije jedna blizu druge, u sjeveroistočnom dijelu grada".²⁰

Narednog dana, 6. februara, naredbom Višeg suda u Sarajevu KRI 13/94, formirana je Komisija vještaka koja je imala za cilj iscrpno analizirati "okolnosti i uslove pod kojima je došlo do masakra velikog broja građana Sarajeva".²¹ Dan nakon formiranja i obavljenog uviđaja, 7. februara 1994. godine, navedena Komisija je izradila iscrpan *Elaborat*, gdje je objavila rezultate istrage, u kojoj je, pored ostalog, ustanovila da se isključuje mogućnost eksplozije izazvane statičnom eksplozivnom napravom, da je djelovanje projektila na cilju bilo trenutno na asfaltnoj podlozi, čime se osporava teorija o mogućnosti aktiviranja projektila prije dodira sa asfaltom.²² Članovi Komisije su još utvrdili da je projektil mogao biti ispaljen sa šest rejonu, da se mogući dometi minobacačke granate, u zavisnosti od dopunskih punjenja, kreću u rasponu od 1640 do 6546 metara, prema kojem, kao moguće izvore vatre, navode široko područje od Sedrenika, koje je od pijace udaljeno 1640-2000 metara, do Mrkovića, udaljeno oko 4000 metara od Markala.²³ Međutim, u kasnijim detaljnim analizama vještak balističke struke, prof. dr. Berko Zečević, isključio je mogućnost gađanja sa 1, 2 ili 3 dopunska punjenja, uz napomenu da "minobacačka granata od 120 mm mora biti ispaljena s najmanje 4 dopunska punjenja da bi pri udaru imala potrebnu brzinu od

¹⁹ Prvu analizu kratera (u 14:00 sati) uradili su članovi FREBAT 4 tima, drugu (u 15:00 sati) francuski kapetan Verdy, a treću (u 16:30 sati) kanadski major Russel. Vidi u: ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994; str. 8, 30, 32.

²⁰ UN Commission of Experts, 5/2/94, par. 3213.

²¹ ICTY, IT-98-29-T: Galić, P3276, Komisija: mr. Berko Zečević, Amir Kurtović i Ahmet Omerović, "Elaborat o okolnostima i uzrocima masakra na pijaci 'Markale' izvršenog dana 5. februara 1994", tehnička obrada i podrška: UNIS – Institut Sarajevo, 7. 2. 1994. Dalje: B. Zečević et al., *Elaborat*, 7. 2. 1994.

²² B. Zečević et al., *Elaborat*, 7. 2. 1994, str. 3. i 12.; do istog zaključka je došao i balističar Mirza Sabljica. Vidi: Sabljicin zapisnik, 8. 2. 1994.

²³ Udaljenost pijace Markale od položaja ARBiH je 2300, a od položaja SRK oko 2600 metara. U Elaboratu Komisije je navedeno da se na teritoriji pod kontrolom Armije RBiH nalazi jedan rejon mogućeg ispaljenja projektila (područje Sedrenika, 1640–2300 m; pod uslovom da se granata ispalji sa nultim ili jedinim dopunskim punjenjem); dok se na "agresorskoj strani nalazi 5 rejonu mogućih ispaljenja" (istočni rub Pašinog Brda – do područja Mrkovića, više u brdima, tj. u rasponu od 2600–6546 m). Vidi: B. Zečević et al., *Elaborat*, 7. 2. 1994, str. 12.; ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 443. i 455.

200 i više metara u sekundi", te konstatovao da je mjesto ispaljenja granate udaljeno između 4900 i 6000 metara od pijace Markale,²⁴ tj. duboko na teritoriji pod kontrolom "Sarajevsko-romanijskog korpusa" (dalje: SRK).

Na dan masakra načelnik Generalštaba "VRS" Manojlo Milovanović upućuje dopis generalu Roseu u kojem zahtjeva da se "odmah" formira "mešovita ekspertna komisija od predstavnika UNPROFOR-a, VRS i tzv. Armije BiH, koja će najkasnije u 8.00 časova dana 6. 2. 1994. godine, pod zaštitom UNPROFOR-a, otpočeti sa uviđajem balističkih i svih drugih okolnosti pod kojim je došlo do nesreće i pronaći stranu koja je izvršila zločin." U istom dopisu, ucjenjivačkim tonom, izrečena je prijetnja da će, ukoliko se ne prihvati navedeni zahtjev, GŠ "VRS" prekinuti svaku saradnju sa UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama, te će istovremeno blokirati sve pokrete humanitarnih organizacija i svih stranih državljana preko teritorije koja je bila pod kontrolom "VRS" koji su najavljeni i planirani od 7. februara 1994. godine pa na dalje.²⁵

S obzirom da do 18 sati nije dobio povratnu informaciju, kako je tražio u zahtjevu, Milovanović je telefonom kontaktirao komandanta UNPROFOR-a, nakon čega je u saopćenju za štampu kao razlog za neprihvatanje njegovog zahtjeva dao dvije kontradiktorne informacije, od kojih jedna krivi "muslimansku stranu", a druga Komandu UNPROFOR-a za neformiranje navedene komisije.²⁶ Predstavnici samoproglašene Republike Srpske su i dalje ostali istrajni u ovim zahtjevima, te su se, posredstvom Stoltenberga, uspjeli izboriti za formiranje UN-ove komisije u kojoj će i srpski predstavnik moći dostaviti eventualne dokaze o zločinu počinjenom na Markalama. Ova, naknadna istraga UN-a, obavljena je u periodu 11–15. februara, o čemu će biti više govora u nastavku rada.

Reakcije na masakr

Sam masakr je izazvao burne reakcije, kako nacionalne tako i međunarodne javnosti, a nakon nekoliko sati je održana vanredna sjednica

²⁴ ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 444. i 474.

²⁵ ICTY, 02089382, GŠ VRS, br: 09/20-94, 5. 2. 1994, vrlo hitno, komandi UNPROFOR-a Kiseljak. Na ličnost generala Rouza, načelnik Štaba: Manojlo Milovanović.

²⁶ ICTY, 02089372, GŠ VRS, br: 10/24-48, 5. 2. 1994, RS "SRNA", Srpska novinska agencija, br. 10673-06. 5. 2. 1994, Pale; načelnik Štaba: Manojlo Milovanović.

Predsjedništva RBiH, kada je odana počast žrtvama,²⁷ te je odlučeno da se upute hitne poruke Vijeću sigurnosti UN-a, Evropskoj uniji i predsjednicima zemalja koje su mogle uticati na kažnjavanje ovog i sprečavanje daljih zločina.²⁸ U javnosti su se odmah nakon masakra oglasili državnici mnogih zemalja, koji su osudili zločin. Belgijski ministar vanjskih poslova Willy Claes je tom prilikom pozvao i na zračne udare NATO-a protiv "srpskih pozicija" oko grada. Uprkos vjerovatnoći da će se "Srbi možda pokušati svetiti UN trupama na terenu", Claes ističe kako ne postoji "niti jedan drugi način" za zaustavljanje napada na civile.²⁹ Generalni sekretar UN-a Boutros Ghali upućuje pismo generalnom sekretaru NATO-a, u kojem ga, spominjući Rezoluciju 824, stavku 10 Rezolucije 836, kao i sastanak NATO-a od 10. i 11. januara 1994, poziva da u "najkraćem mogućem roku" donese odluku kojom bi se odobrilo glavnom zapovjedniku NATO-ovog Južnog zapovjedništva da "otpočne" zračne napade na artiljerijske i minobacačke položaje "VRS" u Sarajevu i oko Sarajeva, za granatiranje civilnih ciljeva u gradu, od kojih je "barem jedan bio djelo bosanskih Srba". Međutim, kako je Ghali napomenuo u ovom pismu, spomenuta akcija NATO-a je trebala uslijediti na "zahtjev Ujedinjenih nacija".³⁰ Istog dana, Ghali šalje pismo predsjedniku Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, koje je bilo nadležno za odobrenje zračnih udara, u kojem napominje kako je "obaviješten od strane posebnog izaslanika i zapovjednika snaga da (...) izvor napada na glavnu tržnicu 5. februara nije bilo moguće utvrditi."³¹

²⁷ "Magnetofonski snimak 238. sjednice Predsjedništva RBiH, održane 5. 2. 1994", u: Tomo Šimić, *Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1991–1994*, Zagreb, National Security and the Future, Šimić T. 4(8)2007, 89.

²⁸ Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva, uputio je pismo predsjednicima 17 država, predsjedavajućem Evropske unije, KEBS-a, generalnom sekretaru UN-a i generalnom sekretaru NATO-a, dok je premijer Haris Silajdžić uputio pismo predsjedavajućem Vijeća sigurnosti UN-a, u kojem se pored ostalog, kritikuje izbjegavanje izvršavanja obaveza koje su definirane u brojnim rezolucijama, te "poziva na primjenu svih neophodnih mjera i kroz upotrebu vazdušne sile." Vidi: "Izetbegovićevo pismo predsjednicima svjetskih država i institucija. Dozvolite nam da se branimo", "Silajdžićevo pismo predsjedavajućem Savjeta bezbjednosti UN. Indiferentni svijet ohrabruje agresora", *Oslobođenje*, 6. 2. 1994, str. 2.

²⁹ UN Commision of Experts, 5/2/94, par. 3224.

³⁰ UN, S/1994/131; Annex, Letter dated 6 February 1994 from the Secretary – General addressed to the Sedretary – General of the North Atlantic Treaty Organisation (NATO).

³¹ UN, Security Council, S/1994/131; Letter dated 6 February 1994 from the Secretary – General addressed to the President to the Security Council.

Od vojne intervencije nisu strahovali samo rukovodioci RS i SRJ,³² jer opasnosti po snage UNPROFOR-a i svih humanitarnih organizacija koje su se u tom trenutku našle i djelovale na teritoriju Republike Srpske bile su višestruke. Budući da je objavljivanje rezultata istrage – koja nedvojbeno utvrđuje da su, dan prije masakra na Markalama, sve tri granate na Dobrinju³³ ispaljene sa položaja "SRK" u Lukavici kod „Energoinvesta“³⁴ – zamalo moglo izazvati vojnu intervenciju NATO pakta,³⁵ komandant UNPROFOR-a u BiH Michael Rose je bio dosta suzdržan, te se ovaj put odlučio za jednu "neutralniju" izjavu, istaknuvši kako je "nemoguće utvrditi ko je ispalio projektil".³⁶ Jedna od mjera koju je poduzeo u cilju sprečavanja vojne intervencije bila je i sastavljanje "memoranduma samo za britanske oči", kojim je nastojao uvjeriti ministra odbrane Velike Britanije Malcolma Rifkinda da odustane od podrške zračnim udarima,³⁷ upozorivši ga na opasnost po vojnike UNPROFOR-a.³⁸ Da je Rosea s pravom bilo strah za vojnike UNPROFOR-a na terenu, potvrđuje i Galićeva naredba prema kojoj su sve jedinice SRK trebale služiti "ucenama i pritiscima u cilju obustavljanja vazdušnih udara", a ukoliko pak dođe do njih, snage

³² Vidjeti više: ICTY, 03457676, SRJ, Vrhovni savet odbrane, vojna tajna, strogo poverljivo. Stenografske beleške sa 18. sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 7. 2. 1994. godine, Beograd. (dalje: SRJ, Vrhovni savet odbrane, Beograd, 7. 2. 1994).

³³ Dan ranije, 4. 2. 1994, sa tri granate ispaljene sa teritorije pod kontrolom SRK, iz pravca Lukavice, koje su pale u ulicu Oslobođilaca Sarajeva br. 8 (Dobrinja I), ubijeno je devet civila.

³⁴ ICTY, IT-98-29-T: Galić, P3706, UN shelling report, 4 Feb 94, Unit: capt. Verdy (Analyst), From: Sector HQ Sarajevo, TO: BH MAIN CD Kisljak; Presuda, Galić; Rose je 5. 2. izjavio kako "vjeruje da su granate (u množini) ispaljene sa srpskih položaja". Vidi: Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, knjiga I, Beograd, Službeni glasnik, 2008, 424.

³⁵ "Samo pola sata nakon granatiranja Dobrinje, nad Sarajevom i okolinom počeli su u brišućem letu nadlijetati mlazni borbeni avioni Atlanskog pakta i to gotovo cijeli sat." Vidi: Tihomir Milašin, *Iz dana u dan: Sarajevski ratni dnevnik*, Sarajevo, Mediacentar, 2002, str. 144.

³⁶ UN Comission, 6/2/94, par 3230; Rose: "kada me novinar CNN pitao zbog čega je nemoguće odrediti ko je ispalio minu, odgovorio sam da se to ne može zaključiti samo na osnovu jedne ispaljene mine. Minobacački napad, prethodno izvršen u Dobrinji, nesumnjivo je potvrđivao da su napad izveli Srbi. (...) Upitao me kako sam tada zaključio da su u pitanju Srbi, a sada ne mogu." (Michael Rose, *Misija u Bosni. Borba za mir*, Beograd, Tetra GM, 2001, str. 60).

³⁷ Rifkind se, pod uticajem SAD-a i NATO-a, kolebao u pogledu podrške zračnim udarima.

³⁸ UN, A/54/549, 1999, Report of the Secretary, *The fall of Srebrenica*, par. 118; Hodge C. 2007, 180–181, Rose M. 2001, str. 64, UN Commission of Experts, 6/2/94, par. 3245.

UNPROFOR-a i svih stranih humanitarnih organizacija koje su se u tom trenutku nalazile na teritoriji RS-a, treba "napasti (ne ubijati), zarobiti i držati kao taoce, dok NATO ne prekine vazdušne udare."³⁹ Stoga je predstavnicima snaga UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini više odgovaralo tvrditi da "možda nikada neće biti poznato ko je zapravo ispalio smrtonosnu granatu", te da je preciznost pogotka "slučajna sreća bilo koga ko je gađao,"⁴⁰ ili da su istrage o granatiranju bile nedovoljne u ovoj fazi, s obzirom na činjenicu da je bio samo jedan pogodak i da je "pogodio tezgu prije nego što je udario u zemlju", tako da se čak ni dubina rupe ne može "koristiti kao indikator."⁴¹ Ovom konstatacijom predstavnici UNPROFOR-a su pokušali osporiti sve dosadašnje ali i buduće istrage o ovom zločinu, te nagovijestili da je nemoguće ikada dobiti relevantne rezultate istrage.⁴² Teoriju da je projektil "pogodio tezgu prije nego što je udario u zemlju", zasnovanu na osnovu Verdyjeve analize kratera,⁴³ za koju će se ustanoviti da se temelji na matematičkoj pogrešci,⁴⁴ demantirale su sve ostale analize i istrage, koje su došle do zaključka da je "minobacačka granata eksplodirala čim je udarila u zemlju."⁴⁵

³⁹ AIIZ, inv. br. 7-1770, Komanda SRK, str. pov. broj 20/15-1413-107, 9. 2. 1994.; dostaviti svim jedinicama SRK-a; na osnovu mogućnosti da se postigne dogovor o prekidu vatre oko Sarajeva, a u cilju pravovremenog preduzimanja hitnih mera; komandant, general-major Stanislav Galić.

⁴⁰ Ovu tvrdnju izrekao je britanski brigadir, general Chris Ritchie (UN Commission of Experts, 6/2/94, par. 3232).

⁴¹ Ovo je tvrdio glasnogovornik UNPROFOR-a, brigadir Bill Aikman. Vidi: UN Comision, 6/2/94, par. 3231.

⁴² Danski oficir Flemming Agerskov je, naprimjer, u razgovoru sa predstavnicima Armije RBiH tvrdio da je granata koja je "pala na pijacu Markale ispaljena sa četničkih položaja, ali da to nikada neće biti objavljeno." (ICTY, 04036635, RBiH, Ministarstvo odbrane, Uprava bezbjednosti, Odbrana Republike, vojna tajna, strogo povjerljivo, primjerak br. 1, podliježe vraćanju, bilten, br. 45, 27. 2. 1994).

⁴³ ICTY, inv. br. 00264146, UNPROFOR, Routine/Priority/Immediate/Most Immediate; To: BH Main CMD Kiseljak, From: Sector HQ Sarajevo. U jednoj od tri istrage UNPROFOR-a, koju je na dan masakra obavio kapetan Verdy, konstatovano je da je "minobacački projektil udario u drvenu tezgu, dakle 0.90 metara od zemlje, te da je veoma teško uraditi analizu kratera."

⁴⁴ ICTY, Second Analysisic – Capt. Verdy, u: UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, 9/46;

⁴⁵ B. Zečević et al., *Elaborat*, 7. 2. 1994, str. 12.; Sabljicin zapisnik, 8. 2. 1994; ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, str. 18. Međutim, iako će se vrlo brzo uspostaviti da su rezultati Verdyjeve istrage netačni, upravo ova analiza je uzimana kao najrelevantnija, te je najčešće citirana i prenošena u sredstvima javnog informisanja od UNPROFOR-a. Slobodan Milošević na sjednici Vrhovnog saveta odbrane SRJ citira Rosea kako kaže da je "granata udarila u tezgu, a ne u zemlju, pa je zbog toga

Ovako neodlučan stav UNPROFOR-a uveliko je ohrabrio rukovodstva "Republike Srpske" i SRJ da uporno insistiraju na svojim stavovima i tvrde da su za masakr na Markalama krivi svi, samo ne Srbi.⁴⁶

Iako je Stanislav Galić u internoj naredbi upućenoj svim jedinicama "SRK"⁴⁷ konstatovao da "u posljednje vreme i pored izričitih naređenja pojedine jedinice, pojedinci ili posluge art. oruđa samoinicijativno bez odobrenja otvaraju vatru po urbanom delu Sarajeva bez potrebe koje nemaju nikakvih efekata",⁴⁸ čime je indirektno priznao da su i granatu na Markale ispalili navedeni pripadnici "SRK".⁴⁹ Međutim, u medijskim istupima i ophođenju prema UNPROFOR-u rukovodstvo samoproglashene Republike Srpske je vrlo samouvjereno tvrdilo da je "nemoguće da iko iz srpske vojske ispali granatu bez jasne naredbe, jer postoje stroga pravila i oružje se pažljivo nadgleda."⁵⁰ U istom dokumentu Galić upozorava svoje podređene kako je Sarajevo "centar medijsko-svetske pažnje, te da svako dejstvo izaziva kontraefekte i koristi se u propagandne svrhe", čime obrazlaže zabranu djelovanja, uz napomenu da se ovo naređenje odnosi isključivo na "urbani deo grada, a ne na okolna uzvišenja (Žuč, Mojnilo, Sokolje)".⁵¹

Printani mediji u Republici Srpskoj i SRJ su bili preplavljeni naslovima koji su imali za cilj svojoj čitalačkoj publici objasniti kako su

eksplodirala na metar i po od zemlje." Vidi: ICTY, br. 03457676, SRJ, Vrhovni savet odbrane, Beograd, 7. 2, str. 43

⁴⁶ "Motiv da počini zločin na Markalama, puno argumenata to govori, imali su svi – osim Srba." Vidi: Ilija Zurovac, *Politika*, 8. 2. 1994, u: *Hronologija događaja*, ur. Biserko S., 2006. str. 76–77.

⁴⁷ AIIZ, inv. br. 1771, Komanda SRK, IKM 2 Butile, str. pov. broj 20/5-1413-97, 5. 2. 1994. godine, dostaviti svim jedinicama SRK-a, zabrana dejstava po urbanom delu Sarajeva, naređenje, komandant, general-major Stanislav Galić.

⁴⁸ U dokumentaciji SRK-a, koja nam je bila dostupna za potrebe ovog istraživanja, naišli smo na nekoliko ovakvih naredbi nakon masakra, kojima se "strogo zabranjuje dejstvo po urbanom dijelu Sarajeva", i u kojima se komandanti SRK pravdaju da se "vatra otvara bez njihovog odobrenja".

⁴⁹ Ovu naredbu možemo dovesti s tim u vezu, uz pretpostavku da je naređenje izdato poslije 12:30 sati.

⁵⁰ N. Koljević (I), 2008, str. 424.

⁵¹ AIIZ, inv. br. 1771, Komanda SRK, IKM 2 Butile, str. pov. broj 20/5-1413-97, 5. 2. 1994. godine, dostaviti svim jedinicama SRK, zabrana dejstava po urbanom delu Sarajeva, naređenje, komandant, general-major Stanislav Galić. Narednog dana, 6. 2. 1994. godine, sa položaja "SRK" ponovno su granatirana sarajevska naselja Dobrinja i Butmir. Vidi: UN Commission of Experts, 6/2/94, par. 3227.

za navedeni zločin krivi ili muslimani ili Hrvati.⁵² Na naslovnoj stranici banjalučkog *Glasa Srpske*, prva i udarna vijest bila je izjava Radovana Karadžića, sa velikim naslovom "Muslimanska podmetanja", u kojoj tvrdi da su muslimani sami sebe ubijali.⁵³ Radovan Karadžić je, u izjavama za medije, navodio nekoliko argumenata, koji su za cilj imali potkrijepiti njegovu tezu da se u "Sarajevu desila velika i uz to nevešta prevara", te da je masakr "hladnokrvno ubistvo od strane muslimanskog rukovodstva."⁵⁴ Za razliku od generala Momčila Perišića, načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, koji ne dovodi u pitanje broj žrtava, smatrajući da je u tako malom prostoru, zatvorenom sa svih strana zgradama kao što je pijaca Markale, gdje je koncentracija ljudi izuzetno velika, "efekat još veći",⁵⁵ Karadžić smatra da se "desila eksplozija" koja je "ubila i ranila nekoliko ljudi". Prema procjenama onoga što je vidio sa TV-snimka, Karadžić vrlo samouvjereno tvrdi da "je na pijaci bilo vrlo malo robe, i to na svega nekoliko stolova",⁵⁶ te da se "manipuliše sa leševima starim nekoliko sati", među kojima je bilo "čak i tekstilnih i plastičnih lutaka",⁵⁷ da je "mina bačena sa obližnje zgrade", te da su "svedoci, pa i muslimanski, na muslimanskim medijima izjavili da je to neka čudna mina, jer se pre eksplozije nije čulo karakteristično zviždanje."⁵⁸

⁵² Osim printanih, i elektronski su mediji na navedenom području bili preplavljeni vijestima koje su imale za cilj uvjeriti javno mnijenje kako zločin na Markalama nisu skrivili pripadnici VRS. U ovom radu, uslijed nedostatka prostora, ograničit ćemo se na analizu nekoliko beogradskih, banjalučkih i sarajevskih printanih medija. Vidi više: Merisa Karović, *Zločini na Markalama*, Prilozi za proučavanje historije Sarajeva, br. 6, Sarajevo, Muzej Sarajeva, 2008, str. 97–108.

⁵³ "Dr. Radovan Karadžić o krvavom incidentu u Sarajevu. Muslimanska podmetanja", *Glas Srpski*, 7. 2. 1994, str. 1.

⁵⁴ UN Commission of Experts, 5/2/94 (Saturday), par. 3215.

⁵⁵ ICTY, 03457676, Vrhovni savet odbrane, 7. 2. 1994, Beograd, str. 43.

⁵⁶ Vjerovatno je riječ o dijelu snimka koji je nastao nakon što su odneseni "svi lični predmeti i zatečena roba namijenjena prodaji", koju su, po "naredbi istražnog sudije, pripadnici III PS Stari Grad prikupili i pohranili u prostorije navedene policijske stanice, kako bi se spriječilo njeno otuđivanje i omogućilo vraćanje vlasnicima." Vidi: Službeni izvještaj CSB, 17. 2. 1994, Suljić – Čurevac – Makaš, str. 2.

⁵⁷ Jedan od argumenata za ovu tvrdnju jeste i proteza za nogu, za koju je utvrđeno da je pripadala Čamilu Begiću, koji je bio teško ranjen u masakru, a smrt je nastupila nakon nekoliko sati. Vidi: ICTY, IT-95-5/18: Karadžić i Mladić, Witness: Almir Begić, Cross examination by mr. Karadžić, 15. i 16. 12. 2010.

⁵⁸ Svjedoci koji su stanovali duž putanje granate, čuli su ispaljenje projektila "iz teškog oruđa poput minobacača s područja Mrkovića, iza Špicaste Stijene, a zatim i eksploziju u gradu." (vidi: ICTY, Presuda, Galić S, 2003, par. 454 i 491). Međutim, žrtve i "nemaju priliku da čuju zvuk granate prije njene detonacije". S obzirom da su Markale smještene između zgrada i da je na pijaci bilo dosta građana, "ta gustina je spriječila rasprostiranje

Na naslovnoj stranici *Glasa Srpske*, pored negiranja zločina na Markalama, nalazi se i članak o sjećanju na zločine počinjene nad srpskim narodom tokom Drugog svjetskog rata. Sa parastosa koji je služen žrtvama ustaških zločina navodi se da je poručeno slijedeće: "Ne zaboravimo da su nam dželiti uvek isti", kao i to da je "velika greška Srba" što su nakon 1945. tražili u "krvniku brata".⁵⁹ Pod "krvnicima" su vjerovatno podrazumijevali Hrvate i muslimane, a sjećanje na žrtve iz Drugog svjetskog rata, baš u ovom trenutku, vjerovatno je bio način da se i još više rasplamsa mržnja prema nesrpskom stanovništvu. Zanimljivu tezu o odgovornosti Hrvata za masakr Krajišnik iznosi u intervju za beogradsku *Borbu*, gdje izjavljuje da ne vjeruje da bi "ovoliko puta muslimansko rukovodstvo organizovalo masakr nad svojim narodom da bi dokazivalo da su Srbi ti koji krše mir. Pošto to nisu uradili Srbi, a muslimani kažu da nisu ni oni, vreme je da se i mi onda zapitamo, koja je to treća strana kojoj ne odgovara uspostavljanje trajnog mira na bosanskim prostorima."⁶⁰ Krajišnikov sarkazam dolazi do vrhunca izjavom "saučešća porodicama poginulih u masakru".⁶¹

zvuka i umjesto klasične detonacije, karakteristične za otvoreni prostor, čuo se samo tupi udar. Dakle, ljudska tijela i okolne zgrade su jednostavno upile taj zvučni udar." (vidi: Sejad Lučkin, *Markale: špekulacije i činjenice. Stručno skrivanje zločinaca*, Oslobođenje, 22. 2. 1994, str. 5.; ICTY, IT-04-81: Perišić, P00413.B, izjava svjedoka, Berko Zečević; razgovor vodio: Jonathan Tait Harris, 7–9. 9. 2000). Navedenim argumentima Karadžić nastoji uvjeriti svjetsku javnost u svoje teorije o masakru na Markalama (vidi: "Pismo predsednika RS Klintonu i Jeljcinu. U Sarajevu se desila velika i nevešta prevara", *Politika*, 9. 2. 1994, str. 3.; "Pismo Radovana Karadžića Klintonu i Jeljcinu. Velika nevešta prevara", *Javnost*, 12. 2. 1994, str. 6).

⁵⁹ "Dr. Radovan Karadžić o krvavom incidentu u Sarajevu. Muslimanska podmetanja", *Glas Srpske*, 7. 2. 1994.; A. A, "Mesto za praštanje i nezaborav", *Glas Srpske*, 7. 2. 1994, str. 1.

⁶⁰ Izjava Momčila Krajišnika za *Borbu*, 7. 2. 1994, u: *Hronologija događaja*, ur. S. Biserko, 2006, str. 79. Prema novinaru beogradske *Politike* Iliji Zurovcu, muslimanima bi "to poslužilo za snažniju ekspanziju i ostvarenje otomanskih snova na Balkanu", dok su Hrvati, kao motiv imali ambicije ponovo postati "tvorci novog svetskog poretka i moćne Vatikanske kurije", te bi "uspostavljanje mira između Srba i Muslimana" kao i "stvaranje samostalne srpske i muslimanske države" značajno remetilo njihove planove, koji su kao krajnji cilj imali "prodor katoličanstva na Istok". To su, pored ostalog, prema Zurovcu, i razlozi zašto papa "priziva Zapad da bombarduje srpske položaje." Vidi: Ilija Zurovac, *Politika*, 8. 2. 1994, u: *Hronologija događaja*, S. Biserko, 2006, str. 76–77. Papa je u obraćanju medijima oštro osudio masakr na Markalama, vidi: UN Commission of Experts, 5/2/94, par. 3225.

⁶¹ Konferencija za štampu na Palama, "Kategorički odbačena odgovornost srpske strane", *Glas Srpske*, 7. 2. 1994, str. 3.

Ni general Momčilo Perišić nije posve siguran ko je odgovoran za masakr na Markalama, ali pretpostavlja da su "to uradili mudžahedini", a "nije isključeno da su to uradili i Hrvati". Prvi su kao motiv imali protivljenje svim pregovorima i dogovorima, a drugi da bi "odvukli pažnju od pretnji sankcijama".⁶² General Perišić je siguran jedino u to da je "nemoguće da su Srbi u Sarajevu to postavili, sem sa distance".⁶³

Za razliku od banjalučkih i beogradskih medija, stranice sarajevskog *Oslobođenja* su bile ispunjene dirljivim prizorima nakon masakra, kao što su, primjera radi, dvije kćerke tražile majku Fatimu,⁶⁴ porodice se raspituju za svoje najmilije, traži se žena koja je prodavala cvijeće, čovjek koji je prodavao mrkvu, žena u crvenom kaputu koja je prodavala kahvu.⁶⁵ Poznati sarajevski novinar Gojko Berić sa ogorčenjem konstatira da je "zločin srpskog fašizma dotakao dno", masakriranjem civila koji su "prevareni tišinom toplog februarskog dana, ispunili siromašnu sarajevsku pijacu u nagonskoj potrebi za privrednom normalnosti."⁶⁶

(Ne)kažnjavanje agresora. UN ili NATO? 9. februar 1994.

*"Mi smo zadovoljni što imamo Ujedinjene nacije,
s kojima sređujemo sve ove poslove."
Radovan Karadžić, februar 1994.*⁶⁷

S obzirom na bojazan da je "bilo jasno da se nešto sprema u Vijeću sigurnosti i u NATO paktu,"⁶⁸ neke struje u UN-u, komandanti

⁶² Vijeće sigurnosti UN-a 3. 2. 1994. usvaja Izjavu u kojoj se zahtijeva da Republika Hrvatska "smjesta" povuče sve elemente Hrvatske armije, zajedno sa vojnom opremom, te da u potpunosti poštuje suverenitet, teritorijalni integritet i nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine. Vidi: UN, Security Council, Distr. General, S/PRST/1994/6, 3 February 1994, Statment by the President of the Security Council.

⁶³ ICTY, 03457676, Vrhovni savet odbrane, 7. 2. 1994, Beograd, str. 43.

⁶⁴ A. Ahmetašević, "Najteži dan u ratu. Kćerke traže majku. Gdje je Fatima Durmo", *Oslobođenje*, 6. 2. 1994, str. 4.

⁶⁵ Senka Kurtović, "Pijaca smrti", *Oslobođenje*, 6. 2. 1994, str. 3.

⁶⁶ Gojko Berić, "Stidi se, Srbijo", *Oslobođenje*, 7. 2. 1994, str. 1.

⁶⁷ Vidi napomenu br. 83.

⁶⁸ David Owen, *Balkanska odiseja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski Institut za povijest, 1998.

D. Owen, "Svijet o masakru u Sarajevu", *Oslobođenje*, 6. 2. 1994. Poredeći Bosnu sa Somalijom, general Rose smatra da bi akcija NATO-a "štetila izvršenju mirovne misije u Bosni". Vidi: M. Rose, 2001. str. 60.

UNPROFOR-a za BiH, predstavnici Međunarodne komisije za bivšu Jugoslaviju su po svaku cijenu nastojali postići sporazum između "zaraćenih strana", prije sastanka NATO-a, čime bi uspjeli spriječiti vojnu intervenciju. Da bi realizovala navedeni cilj, delegacija Ujedinjenih nacija, koju su činili Yasushi Akashi, general Jean Cot i Michael Rose, nakon posjete mjesta zločina⁶⁹ sastala se sa članovima Predsjedništva RBiH kao i delegacijom samoproglashene Republike Srpske na Palama, donoseći prijedloge o prekidu vatre i povlačenju ili pregrupisanju teškog naoružanja oko Sarajeva, tj. prijedlozima koji su od početka tumačeni na različite načine.⁷⁰ Za razliku od delegacije Ujedinjenih nacija, David Owen i Thorvald Stoltenberg nisu čak posjetili ni mjesto zločina, pijacu Markale, ali su se 6. februara 1994. godine, navečer u Zvorniku, sastali sa Radovanom Karadžićem, kojeg su uvjerali kako treba "nastaviti pregovore koje je tog dana započeo sa Akashijem i generalom Roseom o isključenju teškog naoružanja kao dijela općeg razvojačenja", što su "smatrali svojim glavnim zadatkom".⁷¹ Istovremeno je u Briselu, na sastanku Vijeća ministara vanjskih poslova Evropske unije, poražena opcija oštrije politike, postavljanjem ultimatum, koji bi "Srbima dao nekoliko dana za povlačenje iz zone isključenja od 30 km oko Sarajeva",⁷² posebno predlagana od ministra vanjskih poslova Francuske Alaina Juppea.⁷³ Owen se hvalio da je "uspio za UN izboriti još dva presudna dana vremena za pregovore koje je onda general Rose vrlo učinkovito iskoristio."⁷⁴ S obzirom da ovaj nacrt Sporazuma nije

⁶⁹ UN Commission of Experts, 6/2/94, par. 3234.

⁷⁰ Vidi: UN Commission of Experts, 5/2/94, par. 3218, 3236. Prema shvatanju jednog od predsjednika RS, Nikole Koljevića, "demilitarizacija Sarajeva ne mora značiti apsolutno povlačenje našeg teškog naoružanja u radijusu od 20 km kao što se ranije dogovorilo, već da to može da bude povlačenje kao pregrupisanje oružja na pojedinim tačkama pod kontrolom UNPROFOR-a." Vidi: N. Koljević (I), 2008. str. 427.

⁷¹ D. Owen, 1998, str. 309. Ovakva reakcija Owena i Stoltenberga na ubijanje sarajevskih civila kao i njihovo uporno insistiranje na mirovnom konceptu podjele Bosne izazvala je negodovanje kod članova Predsjedništva RBiH, a Ivo Komšić je na sjednici Predsjedništva, održanoj 7. 2, njihove postupke nazvao drskim i bezobraznim. Vidi: "Magnetofonski snimak 239. sjednice Predsjedništva RBiH, održane 7. februara 1994", u: T. Šimić, 4(8)2007, 102.

⁷² Kao odgovor na ovaj prijedlog, David Owen je izražavao veliku zabrinutost za osjećanja "bosanskih Srba" koje je "ljutila stalna uporaba riječi 'ultimatum', jer je bila emotivno nabijena riječ koju su Nijemci uporabili prije bombardovanja Beograda 1941. godine." Vidi: D. Owen, 1998, str. 310–311.

⁷³ D. Owen, 1998, str. 310–311. UN Commission of Experts, 6/2/94, par. 3249. R. Muratović, 2011. 470. C. Hodge, 2007, str. 183.

⁷⁴ D. Owen, 1998, str. 313.

predviđao kaznene mjere,⁷⁵ u slučaju nepoštivanja njegovih odluka, predstavnici RBiH su ga odbili potpisati,⁷⁶ nakon čega se general Rose poslužio ucjenom. Nakon što, uprkos dužem insistiranju, "Divjak i dalje nije pristajao na potpis", odjednom su se pojavili rezultati navodne istrage, prema kojoj je, na osnovu ispitivanja kratera, ustanovljeno da je granata ispaljena sa "veoma male udaljenosti, ili čak podmetnuta na lice mjesta".⁷⁷ Prijetnjom da će rezultate ove istrage objaviti, što "ne bi bilo povoljno za bosansku vladu", Rose je htio prisiliti Divjaka na potpis.⁷⁸

I dok su predstavnici samoproglašene Republike Srpske u ugodnoj atmosferi na aerodromu čekali da general Rose dovede generala Jovana Divjaka (predstavnik RBiH), usput počašćeni ručkom Francuskog bataljona,⁷⁹ sve jedinice SRK su, prema naredbi generala Galića, pripremale dovlačenje artiljerije sa drugih položaja ka Sarajevu i to prvenstveno "neispravnih oruđa", kojima bi trebale, u toku noći 9/10.

⁷⁵ Sporazum, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, uključivao je: prekid vatre, povlačenje teškog naoružanja na udaljenost od 20 km, postavljanje vojnika UNPROFOR-a duž linije sukoba i uspostavljanje zajedničke komisije za praćenje provođenja tog sporazuma. UN, A/54/549, 1999, Report of the Secretary, *The fall of Srebrenica*.

⁷⁶ C. Hodge, 2007, str. 180.

⁷⁷ M. Rose, 2001, str. 66. Vjerovatno se radilo o rezultatima "proračuna" višeg balističkog stručnjaka u Zagrebu, koji nije učestvovao u istrazi na licu mjesta, nego je, proučivši "kartu mogućih putanja koju su izradili UN-ovi istražitelji", utvrdio da je tačka s koje je ispaljena granata, koja je "pogodila krov štanda na tržnici (...) najvjerovatnije udaljena 1100–2000 metara od mjesta udara, što bi moglo ukazivati da je granata ispaljena s položaja bosanske vojske". D. Owen, 1998, str. 314. Možemo pretpostaviti da se radilo o pukovniku Stephanu Joudryju, koji je, kao svjedok odbrane u predmetu Tužilaštvo ICTY vs Radovan Karadžić, još tvrdio da je "bosanska strana ručno bacila projektil s krova obližnje zgrade". Da bi ukazao na apsurdnost tvrdnje da je neko mogao ručno baciti granatu tešku najmanje 12 kilograma, tužilac u navedenom predmetu, Alan Tieger, u sudnicu je donio teg približne težine, te konstatovao da bi "čak i da je to bilo izvodljivo, (...) nemoguće bilo predvidjeti ugao pod kojim bi granata udarila u tlo". Vidi: "Osporavanje prvog granatiranja Markala", Den Haag, 30. 10. 2012, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)).

⁷⁸ "Ako bi se takva informacija objavila, a bosanska vlada je odbila da prihvati prekid vatre", Rose je dodao kako "taj potez ne samo da ne bi razumio narod Sarajeva, nego bi i međunarodna podrška bosanskoj strani potpuno izostala". Međutim, kako se predstavnici RBiH i pored pritisaka i ucjena generala Rosea, narednog dana (9. 2) nisu pojavili na sarajevskom aerodromu, a sati i minute su dijelile od historijske odluke NATO-a, general Rose se ponovo zaputio prema Štabu Armije RBiH, i "sav razjaren, preskačući po tri stepenika uletio u Divjakovu kancelariju, (...) ne dozvolivši mu čak ni kaput da uzme", odveo ga u zgradu Predsjedništva, te nakon odobrenja Izetbegovića na sarajevski aerodrom. M. Rose, 2001, str. 66–69.

⁷⁹ M. Rose, 2001, str. 69.

februara 1994. "posesti odgovarajuće vatrene položaje oko Sarajeva", a koje bi, ukoliko se sporazum potpiše, trebali izvlačiti "isključivo danju i po vidnom vremenu da bi bilo što uočljivije od strane UNPROFOR-a i Muslimana".⁸⁰ Dakle, prema ovoj naredbi, a u cilju "dokazivanja" da se poštuje potpisani Sporazum, "navedena sredstva, artiljerijska oruđa (neispravna) bi se ponovo udaljila od Sarajeva, a na vitalnim položajima bi ostala dosadašnja oruđa".⁸¹

Ova Galićeva naredba je mogla biti realizovana, jer je epilog dvodnevnih Roseovih "pregovora" doista bio "vrlo učinkovit" za Ujedinjene nacije, koje su ostvarile svoj cilj, uspjevši samo nekoliko sati prije odluke NATO pakta postići sporazum među "zaraćenim stranama".⁸² Istovremeno, članice NATO pakta, na čelu sa Manfredom Wörnerom,⁸³ tek su se kasno navečer usaglasile da oštro osude "nasumične napade koji su još jednom zadesile ljude u Sarajevu posljednjih dana", ukazujući na činjenicu da "bosanski Srbi" snose najveću odgovornost za opsadu Sarajeva i "tragično ubijanje civila".⁸⁴ Za razliku od sporazuma Ujedinjenih nacija, članice NATO pakta i dalje ostavljaju otvorenu mogućnost bombardovanja, ukoliko se, u roku od 10 dana, ne ispune uslovi navedeni u ultimatumu. Kao reakcija na ovakve prijetnje, komanda "SRK" naređuje svim jedinicama da do 12:00 sati 10. februara

⁸⁰ AIIZ, inv. br. 7-1770, Komanda SRK, str. pov. broj 20/15-1413-107, 9. 2. 1994. godine. Dostaviti svim jedinicama SRK; na osnovu verovatne mogućnosti da se postigne dogovor o prekidu vatre oko Sarajeva, a u cilju pravovremenog preduzimanja hitnih mera; komandant, general-major Stanislav Galić.

⁸¹ Isto.

⁸² D. Owen, 1998, str. 313.; M. Rose, 2001, str. 70. Kao gost u *Specijalnoj emisiji* Srpske radio-televizije, Studio Sarajevo, Radovan Karadžić izjavljuje: "Mi smo zadovoljni što imamo Ujedinjene nacije, s kojima sređujemo sve ove poslove." Vidi: AIIZ, "RK", dvd. br. 31, Srpska radio-televizija, Studio Sarajevo, *Specijalna emisija*, urednik: Risto Đogo, februar 1994.

⁸³ O Manfredu Wörneru i njegovom odlučnom stavu da kazni počinitelje zločina na Markalama, vidi: Senad Hadžifejzović, 2002, *Rat uživo: ratni televizijski dnevnik 1992–1995 (The War: live on air: war television news 1992-1995)*, Sarajevo: autor, str. 265. Međutim, kanadski predstavnik u NATO-u je bio izričiti protivnik vojne intervencije, koji je smatrao da su posljedice zračnih udara višestruke "po građane Sarajeva u vidu jačeg granatiranja, po mirovni proces, po dostavu humanitarne pomoći i sigurnost pripadnika UN-a". (D. Owen, 1998, str. 314).

⁸⁴ <http://www/nato.int>, Decisions taken at the Meeting of the North Atlantic Council in Permanent Session 1 on 9th february 1994 (1).

1994. godine obustave sva djelovanja artiljerijskim, pješadijskim, tenkovskim i snajperskim naoružanjem.⁸⁵

Ovaj sporazum je od Ujedinjenih nacija shvaćen kao diplomatska pobjeda nad NATO-om,⁸⁶ a kao jedan od načina na koji je general Rose došao do ovog cilja je svakako i pokušaj pritiska na predstavnike RBiH – ucjenom da će objaviti "povjerljive rezultate istrage", koji su iste večeri, 8. februara 1994. godine, pristigli u redakciju TANJUG-a od "visoko povjerljivih i pouzdanih izvora iz komande UNPROFOR-a". Vijest da je granata koja je "prouzrokovala tragediju na sarajevskoj pijaci 'Markale' doletela severoistočno od mesta nesreće, sa lokacije koja je bila udaljena dva kilometra od pijace na Markalama, (...) gde se nalaze položaji Druge brdske muslimanske brigade",⁸⁷ objavljena je, a posebna pažnja joj je data u svim medijima na prostoru Savezne republike Jugoslavije i samoproglashene Republike Srpske. Ohrabren ovom viješću, Risto Đogo⁸⁸ u vrlo gledanom Dnevniku Srpske radio-televizije (Pale) poručuje gledateljstvu da "o vojnoj intervenciji mogu samo sanjati oni u muslimanskom delu Sarajeva", a da će "strele⁸⁹ i dalje ostati u rukama naše dece", jer je granata na Markale "pala sa položaja Druge brdske muslimanske brigade".⁹⁰ Međutim, rezultati i kasnijih istraga UN-a su bili u suprotnosti sa ovom "sugestijom", koja je, kako pet godina nakon masakra u izvještaju o situaciji u Bosni i Hercegovini konstatira generalni

⁸⁵ AIIZ, inv. br. 7-1772, Komanda SRK, str. pov. br. 20/15-61-2, 10. 2. 1994. godine. Dostaviti svim brigadama, pukovima, samostalnim bataljonima. Zamjenik komandanta, pukovnik Dragomir Milošević. U vremenskom intervalu od tri sata nakon što je stupilo na snagu, pripadnici "SRK" su primirje prekršili u "najmanje 15 navrata". Vidi: AIIZ, inv. br. 7-164, RBiH, Komanda 1. korpusa, Sarajevo, 10. 2. 1994. godine, br: 11/34-111. Pregled narušavanja primirja od agresora od 12,00 sati 10. 2. 1994. godine; zastupa komandanta, brig. Ismeta Dahića.

⁸⁶ D. Owen, 1998, str. 316–317.

⁸⁷ Č. L, "Nezvanično iz komande UNPROFOR-a: Muslimani gađali Markale", Politika, 9. 2. 1994, str. 1.; Mirjana Kusmuk, "Svetski moćnici opet se poigravaju sudbinom srpskog naroda. Pijaca za podvalu (...) 8. 2. – granatu ispalili muslimani", Javnost, 12. 2. 1994, str. 7–8.

⁸⁸ Risto Đogo jedan od osnivača Srpske novinske agencije SRNA, Srpskog radija i Srpske radio-televizije. Ostatak će upamćen po svojim ekstremno nacionalističkim stavovima, pristrasnom novinarstvu, a kao voditelj Dnevnika, zbog posebno sarkastičnog i ironičnog načina ismijavanja žrtava Karadžićeva režima.

⁸⁹ Pod "Strelama" se podrazumijevaju protuavionske rakete, koje bi poslužile kao odbrana u slučaju bombardovanja od NATO pakta.

⁹⁰ SRT-Sa, Dnevnik, 8. 2. 1994. (dnevnik u 21:00), urednik: Risto Đogo, realizacija: Mirjana Manojlović. Preuzeto sa: Youtube, 6. 11. 2010. Risto Đogo: Strele i Markale. <http://www.youtube.com/watch?v=E-Z-yJoOvMs>.

sekretar UN-a, "očigledno bila delotvorna, jer su Bošnjaci, pošto je komandant UNPROFOR-a izvršio dodatni pritisak na njih, takođe pristali na uslove prekida vatre koji su, po njihovom mišljenju, išli njima na štetu".⁹¹

Metode i rezultati naknadne istrage UNPROFOR-a 11–15. februara 1994. godine

"[zašto se autori Izvještaja UN-a] toliko zamaraju za jedan projektil kada ih je [SRK] ispalio toliko."

Radisav Cvetković, u: ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 460.

Ohrabren "neutralnim" stavom generala Rosea kao i objavom "tajnih" rezultata istrage koju su samo dan pred nastavak pregovora u Ženevi kao top-vijest od TANJUG-a preuzeli svi mediji u Saveznoj republici Jugoslaviji i samoproglašenoj Republici Srpskoj, Karadžić je bio u poziciji da još više razrađuje tezu o "samogranatiranju" vlastitog naroda i nastavi sa manipulacijama o mjestu ispaljenja granate. Nastavak pregovora uslovljava formiranje Komisije za istragu o eksploziji granate,⁹² sastavljene od "obje strane",⁹³ koja bi, pored vojnih eksperata, trebala uključivati i patologe, jer, prema mišljenju delegacije samoproglašene Republike Srpske, "samo oni mogu utvrditi o kakvoj se eksploziji radilo", s obzirom da su "tragovi na mestu eksplozije uklonjeni".⁹⁴

Dopredsjednik međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, Thorvald Stoltenberg, pokušao je udovoljiti zahtjevima predstavnika samoproglašene Republike Srpske, te je nakon "dvočasovnog" razgovora sa Boutrosom Ghalijem, generalnim sekretarom Ujedinjenih nacija,

⁹¹ UN, A/54/549, 1999, *The fall of Srebrenica*, par. 119.

⁹² Poznati vojno-politički komentator iz Beograda, Miroslav Lazanski, pregovaračkoj delegaciji samoproglašene Republike Srpske preporučuje da odgodi pregovore "dok ne budu jasni rezultati istrage zločina počinjenog u Sarajevu". Vidi: "9. februar 1994. – Dan pred Ženevu", *Javnost*, 12. 2. 1994, str. 8. Za razliku od ove Karadžićeve ucjene, na vanrednoj sjednici Predsjedništva RBiH, održanoj nekoliko sati poslije zločina, nakon duže rasprave, odlučeno je da delegacija RBiH ide na pregovore u Ženevu, zakazane za 10. 2. Presudna u toj odluci bila je činjenica da "oni (agresor op. MK) drže na nišanu hiljade ljudi, gradove", te da je zbog toga, krajnji stav Predsjedništva da se mora pregovarati, "bez obzira šta su danas učinili". Vidi: "Magnetofonski snimak 238. sjednice Predsjedništva RBiH, održane 5. 2. 1994", u: T. Šimić, 4(8)2007, 90–96.

⁹³ D. Owen, 1998, 315.

⁹⁴ N. Koljević, (I) 2008, 432.

"uspeo da dobije njegovu saglasnost da u komisiju za ispitivanje zločina na Markalama bude uključen i srpski ekspert kao oficir za vezu".⁹⁵ U skladu sa obećanim, specijalni predstavnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, Yasushi Akashi, naredio je da se izvrši naknadna istraga o zločinu na Markalama,⁹⁶ a koja je imala za cilj dopuniti ranije istrage UN-a i "ograničiti se na analizu kratera, tehničke detalje eksplozije, (...) kao i sve ostale relevantne rezultate koji upućuju na krivce".⁹⁷

Nakon što su istražitelji izvršili uviđaje na licu mjesta, analize kratera, obavili razgovore sa svjedocima,⁹⁸ određeni članovi Tima su se 13. februara 1994. godine sastali sa imenovanim predstavnicima strana, kojima nije bilo dozvoljeno da učestvuju u istrazi, ali im je ponuđena mogućnost da predaju sve relevantne fizičke dokaze ili tehničke informacije u vezi s istragom.⁹⁹ Članovi Istražnog tima UNPROFOR-a, pukovnik Gauthier i potpukovnik Rumyantsev, sastali su se u 12:00 sati u MUP-u RBiH sa predstavnikom "bosanske strane", Mirzom Jamakovićem, od kojeg su preuzeli repno krilce granate, fotokopiju tablica gađanja za minobacače 120 mm JNA, kao i fotokopiju ručno

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ UN Commission of Experts, 11/2/94, par. 4486.

⁹⁷ Članovi Istražiteljskog tima, pukovnik Shaisher Khan (Pakistan), kapetan Y. Lavarde (Francuska), potpukovnik Nikolay Rumyantsev (Rusija) i kapetan Jose Grande (Španija), stigli su u Sarajevo 10. 2. 1994, a narednog jutra su im se pridružili vođa Tima – pukovnik Michael Gauthier (Kanada) i stručnjak za eksplozive – John Hamill (Irska). Vidi: ICTY, IT-98-29-T; Galić, P2261A, Sarajevo market explosion of 5 february 1994, A background Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16 February 1994. (Dalje: ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16 February 1994). ICTY, IT-98-29-T: Galić, Witness: John Hamill, Cross Examination by mr. Stamp, 25 March 2002, str. 6083.

⁹⁸ Prvi dan istrage, 11. 2. 1994. godine, sastojao se od obilaska mjesta eksplozije, analize kratera, sakupljanja dokaza, proučavanja raznih izvještaja sastavljenih nakon masakra, priprema za razgovor sa svjedocima. Narednog dana, 12. 2. 1994. godine, istražitelji Tima su razgovarali sa svjedocima koji su učestvovali u dotadašnjim istragama o eksploziji granate na Markalama: kapetan Audhy (Glavni štab, sektor Sarajevo), CMO Lieunard (Glavni štab, sektor Sarajevo), poručnik Steeves (Carebt 2 LO), major Afzaal (UNMO P2), brigadir Sonnic (Glavni štab, sektor Sarajevo), kapetan Segade (FREBAT 4), Sergeant-Chef Bouquet (Glavni štab, sektor Sarajevo), major Russel (isturena bh. komanda), brigadir Pardon (načelnik Štaba, sektor Sarajevo), brigadir Ambrosi (SMEDLO, sektor Sarajevo), kapetan Villot (MIO, sektor Sarajevo), kapetan D. Haisell (MIO UNMO HQ Sarajevo). Vidi: ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, 29–35.

⁹⁹ ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16 February 1994.

napravljenih brošura za austrijske minobacačke granate od 120 mm.¹⁰⁰ Navedeni članovi Tima i stručnjak za eksplozive, John Hamill, istog dana u 18:10 sati su posjetili ovlaštenog predstavnika "VRS", pukovnika Radisava Cvetkovića, na Palama, od kojeg su također tražili "tehničke podatke kojim se dokazuje da srpska strana nije ispalila minu".¹⁰¹ Međutim, Cvetković je kroz neslužbeni razgovor sa istražiteljima nastojao da dođe do podataka o mjestu eksplozije (širini, dubini kratera, položaju stabilizatora, pravcu i padnom uglu), koji mu do tada nisu bili poznati.¹⁰² I pored svih ovih nepoznanica, Cvetković je u osam tačaka nastojao uvjeriti članove Tima da je događaj montiran, da "srpska strana nije imala nikakvih političkih motiva za izazivanje incidenta, te je "kategorički odbijao mogućnost da je mina doletjela sa srpske strane". Veliki dio svojih argumenata usmjerio je na osporavanje broja žrtava, iznoseći tvrdnje kako taj broj "nije realan, već mnogostruko uvećan", kao i da "mine usmjeravajućeg dejstva, (...) pri idealnom rasporedu ljudi ne mogu proizvesti navedene efekte".¹⁰³ Ove Cvetkovićeve tvrdnje, zasnovane na paušalnim pretpostavkama, od članova Tima su shvaćene kao "njegovo lično mišljenje", te su istražitelji konstatovali kako "nije imao posebne dokaze koji se direktno odnose na istragu."¹⁰⁴ Da argumente koji se odnose na osporavanje broja žrtava nisu prihvatili, dokazuje i njihova procjena, prema kojoj je "sasvim moguće zamisliti da je ovako velik broj nastradalih prouzrokovala samo jedna jedina 120 milimetarska granata ispaljena na gusto zbijenu gomilu ljudi okruženu metalnim štandovima."¹⁰⁵

Iz navedenih izvještaja, istraga i svjedočenja nije jasno da li su pripadnici UNPROFOR-a u periodu od 5. do 15. februara 1994. godine uopće imali priliku posjetiti potencijalna područja pod kontrolom "SRK", sa kojih je mogla biti ispaljena granata. Dakle, ostaje nejasno da li se situacija promijenila u odnosu na prethodna četiri mjeseca, kada im nije

¹⁰⁰ ICTY, UNPROFOR Investigation Report, 15 February 1994, str. 45.

¹⁰¹ ICTY, IT-04-81: Perišić, 1D06-0718. Komanda 4. MAP-a, str. pov. br. 2-37, 14. 2. 1994. Rad međunarodne komisije za utvrđivanje činjenica stanja masakra na Markalama. Izveštaj: Komadni SRK-a; GŠ VRS; pukovnik: Cvetković Radisav (Dalje: Cvetkovićev izvještaj, 14. 2. 1994).

¹⁰² Cvetkovićev izvještaj, 14. 2. 1994.

¹⁰³ Cvetkovićev izvještaj, 14. 2. 1994. Komisija sudskih vještaka RBiH je ustanovila da je "na cilju od centra eksplozije bilo 2000 ubojnih fragmenata". Vidi: B. Zečević et al., *Elaborat*, 7. 2. 1994, str. 11.

¹⁰⁴ Record of Meeting, Bosnian Serb Representative – 13 Feb 1994, u: ICTY, UN investigation Report, 15 February 1994, str. 46.

¹⁰⁵ ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16 February 1994.

bila dozvoljena sloboda kretanja na području sjeveroistočnog dijela grada, koji je bio pod kontrolom SRK.¹⁰⁶ I istražitelji Tima ostavljaju otvoreno to pitanje, ističući kako bi područje koje se prostire preko linije sukoba trebalo "temeljito prečešljati" u cilju pronalaska fizičkih dokaza koji bi ukazivali da je "pucano iz nekog oružja sa neke specifične lokacije tačno određenog dana u tačno određeno vrijeme".¹⁰⁷ Zbog snijega koji je u Sarajevu padao nekoliko dana nakon masakra, Tim nagovještava "mogućnost da su takvi dokazi već davno nestali",¹⁰⁸ na osnovu čega možemo zaključiti da su istražitelji već unaprijed odustali od posjete potencijalnim mjestima ispaljenja granate.¹⁰⁹ Nekoliko godina nakon završetka opsade grada, na zahtjev ICTY-ja u predmetu Galić, vještak Higgs je posjetio potencijalne lokacije sa kojih je vatra mogla poticati, uključujući i područje Mrkovića, gdje je pronašao mnoga pogodna mjesta za postavljanje minobacača kao i veliki broj puteva koji bi se mogli koristiti za snabdijevanje minobacačkih položaja, o čemu je 2002. godine podnio izvještaj ICTY-ju. S obzirom da je municija teška i da se ne može lahko prenositi po terenu, prema mišljenju Higgsa, dostupnost takvih puteva predstavlja "faktor od suštinske važnosti prilikom razmatranja gdje postaviti minobacač".¹¹⁰

Za razliku od posjete položajima "SRK", u izvještaju UN-a se jasno navode svjedočenja brigadira Pardona i još tri člana UNPROFOR-ovog Tima o posjeti položajima Armije RBiH, koja je obavljena nakon

¹⁰⁶ Military Analysis, UN Investigation Report, 15 February 1994, 34. Suprotno ovoj informaciji, svjedok odbrane u predmetu Tužilaštvo vs Radovana Karadžić, Milorad Džida, koji je u vrijeme masakra na Markalama bio zamjenik komandanta bataljona Prve romanijske brigade SRK, da su pripadnici UNPROFOR-a redovno obilazili položaje na Mrkovićima i Debelom Brdu, te da je mješovita komisija sastavljena od pripadnika UNPROFOR-a i VRS obišla navedene položaje dan nakon granatiranja Markala i zaključila da odatle nije pucano. Džida u izjavi tvrdi da su se na Mrkovićima i Debelom Brdu nalazila po tri minobacača, ali je u unakrsnom ispitivanju tu izjavu korigovao i konstatovao da su se na navedenim položajima nalazila po četiri minobacača. "Nova osporavanja odgovornosti za Markale", Den Haag, 1. 11. 2012, sense-tribunal, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)).

¹⁰⁷ ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16 February 1994.

¹⁰⁸ ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16 February 1994.

¹⁰⁹ Kao svjedok odbrane u predmetu Tužilaštvo ICTY vs Radovan Karadžić, pukovnik Michael Gauthier, vođa Tima, izjavio je da njegov istražni Tim nije tražio dozvolu da obiđe područje pod "srpskom kontrolom" jer bi to, misleći pri tome na potencijalne minobacačke položaje, bilo "traženje igle u plastu sijena". Vidi: "Osporavanje prvog granatiranja Markala", Den Haag, 31. 10. 2012, sense-tribunal, [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)).

¹¹⁰ ICTY, Izvještaj Higgsa, 2002.

objave rezultata "tajne" istrage, 9. februara 1994. godine, dan prije odluke o formiranju Istražiteljskog tima UNPROFOR-a. Posjeta položajima 105. brigade i Druge brdske brigade, kao lokacijama za koje su navedeni istražitelji tvrdili da su potencijalna mjesta ispaljenja granate, inicirana je od predstavnika Armije RBiH. Na ovim položajima navedena delegacija je uočila "samo primitivno izrađene minobacačke bombe 120 mm", bez oznaka, koje su bile napravljene od različitog metala, suprotno materijalima koji se koriste u standardnoj fabričkoj proizvodnji.¹¹¹

Iako je Cvetković istražiteljima Tima napomenuo kako se na Mrkovićima, "duž procijenjenog pravca gađanja, sjeverno-sjeveroistočno od Markala, nalazi više minobacača od 120 mm",¹¹² u izvještaju koji je podnio Komandi SRK-a i GŠ VRS Cvetković navodi kako je tvrdio da na "tom delu fronta nemamo, niti smo ikada imali MB 120 mm".¹¹³ Međutim, pripadnici UNPROFOR-a još navode kako je Cvetković priznao da je tokom 1993. godine SRK "ispalio 30 do 40.000 projektila na grad i [pitao se zašto se autori Izvještaja UN-a] toliko zamaraju za jedan projektil kada ih je [SRK] ispalio toliko."¹¹⁴ Iako su Izvještaj UN-a kao i svjedočenja istražitelja u vezi sa sastankom na Palama kontradiktorni sa Cvetkovićevim izvještajem, činjenica da su pripadnici "SRK" samo 22. jula 1993. godine ispalili nekoliko hiljada projektila kao i da nisu dozvolili pristup pripadnicima UNPROFOR-a na tom dijelu "fronta", upućuje na zaključak da je izvještaj koji je podnio SRK i GŠ VRS Cvetković sastavljao kako je u tom trenutku odgovaralo njegovim nadređenim.

Iako je istraga bila završena ranije, informacije o njenim analizama i rezultatima su objavljene 15. februara 1994. godine, tj. nakon što je, "organ koji je tražio istragu, odobrio izvještaj".¹¹⁵ U njemu nije rečeno ništa novo, a u najvećoj mjeri je potvrdio rezultate istraga MUP-a i Komisije sudskih vještaka RBiH, kako je minobacačka granata, ispaljena na konvencionalni način iz teškog minobacačkog topa 120 mm, eksplodirala čim je udarila u asfaltnu površinu (čime su još jedanput osporene teze o eksplodiranju granate u tezgju). Konstatacijom kako su

¹¹¹ Testimoni Colonel Pardon, Headquarters Sector Sarajevo. u: ICTY, UN Investigation Report. 15 February 1994, 31 i 34.

¹¹² ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 460.

¹¹³ Cvetkovićev izvještaj, 14. 2. 1994.

¹¹⁴ ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 460.

¹¹⁵ Specijalni predstavnik generalnog sekretara, Yasushi Akashi, naredio je da se izvrši naknadna istraga. Vidi: ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16. February 1994.

"obje strane mogle ispaliti tu minobacačku granatu", te da nema dovoljno "fizičkih dokaza" koji bi uputili na zaključak da je "jedna, a ne druga strana ispalila tu granatu",¹¹⁶ ovaj izvještaj ne daje zaključke o krivici. Budući da je trenutak u kojem su obznanjeni rezultati izvještaja još uvijek bio nepovoljan po snage UNPROFOR-a u Bosni, tj. da je mogućnost vojne intervencije NATO pakta još uvijek bila otvorena, saopćenje izvještaja je sasvim očekivano.

"Zaključke o krivici", gotovo 10 godina nakon zločina, daje pretresno vijeće ICTY-ja u predmetu Galić, konstatacijom kako je granata na pijacu, prema uvjerenju dva člana vijeća, "van svake razumne sumnje namjerno ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK."¹¹⁷ Treći član vijeća, sudija Rafaelo Nieto-Navia, izrazio je svoje protivno mišljenje o "mjestu ispaljenja i navodnoj smišljenosti napada".¹¹⁸ Žalbeno vijeće u navedenom predmetu potvrđuje odluke većine Pretresnog vijeća da je granata ispaljena sa područja koje je bilo pod kontrolom "SRK", ali se ne slaže da je cilj "predmetne granate bila pijaca na Markalama", nego bilo koji civilni cilj ili na pijaci ili oko nje, tj. da je SRK "nišanio na cilj koji se nalazio unutar civilne zone, tako da je ovaj incident granatiranja primjer granatiranja u kojem su namjerno gađani civili."¹¹⁹

Zaključak

U rijetkim slučajevima identifikovanja krivca od pripadnika UNPROFOR-a za granatiranje grada sa položaja "SRK", kao što je bio slučaj sa masakrom civila na Dobrinji, dan prije zločina na Markalama, uslijedile su reakcije NATO pakta u vidu prijetnji bombardovanjem položaja "Vojske Republike Srpske". Istovremene prijetnje pripadnicima UNPROFOR-a od političkog i vojnog rukovodstva "Republike Srpske"

¹¹⁶ ICTY, Summary of UNPROFOR's Investigative Report, 16. February 1994.

¹¹⁷ ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 496.

¹¹⁸ ICTY, Presuda Galić, 2003, par. 464. U izdvojenom i djelimično suprotnom mišljenju sudija Nieto-Navia konstatira kako "optužba nije dokazala van svake razumne sumnje da je SRK ispalio granatu". Pozivajući se na izvještaj Tima UNPROFOR-a, koji je smatrao kako postoji "nedovoljno fizičkih dokaza" kako bi se mogli ustanoviti tačno mjesto ispaljenja granate, i sudija Nieto-Navia dijeli isto mišljenje, uz napomenu da je sam krater, prilikom vađenja repnog krilca granate od pripadnika 4. francuskog tima, prilično oštećen, te da se sva mjerenja koja su načinjena nakon toga ne mogu smatrati pouzdanim. Vidi: ICTY, IT-98-29-T, Presuda Galić, 2003, *Izdvojeno i djelimično suprotno mišljenje sudije Nieto-Navie*, par. 71-101.

¹¹⁹ ICTY, IT-98-29-A, pred Žalbenim vijećem, tužilac protiv Stanislava Galića. Presuda, 30. 11. 2006, par. 335.

bile su svojevrsno upozorenje za buduće javne istupe i obazrivije objave istraga nakon zločina. Stoga se, nekoliko sati nakon masakra, javnosti plasirala teza kapetana Verdyja da je granata kojom je na pijaci Markale ubijeno 68, a ranjeno 139 civila, udarila u tezgju prije nego što je eksplodirala na asfaltnu površinu. Iako zasnovana na osnovu pogrešnog matematičkog proračuna, ova teza je poslužila kao opravdanje za stav da se mjesto ispaljenja granate nikada neće moći ustanoviti, jer se “dubina rupe ne može uzimati kao indikator”. Iako odbacuje Verdyjevu tezu, ni naknadna istraga UNPROFOR-a (od 11. do 15. februara 1994) ne nudi ništa konkretno o pitanju mjesta ispaljenja granate. Zahvaljujući neidentifikovanju krivca za zločin na Markalama, ponovno je izbjegnuta konkretna akcija, te je, uz prividno povlačenje teškog naoružanja ili njegovo stavljanje pod kontrolu UNPROFOR-a, vrlo brzo nastavljeno snajpersko djelovanje, a nakon kratke pauze i granatiranje po civilnim ciljevima u gradu. Stavovi pretresnog i žalbenog vijeća ICTY-ja u predmetu Stanislav Galić, o položajima “SRK” kao mjestu ispaljenja granate, trebali bi poslužiti za kraj manipulacijama o ovom zločinu. Međutim, teze od osumnjičenih za ovaj zločin, dijela političkog rukovodstva Republike Srpske, kao i njihovih lobista u svijetu, da je masakr izrežiran, još uvijek su prisutne, bez nagovještaja bilo kakvih sankcija za negatore zločina i vrijeđanje digniteta žrtava.

Literatura

Izvori

- Neobjavljeni izvori
Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ)
 1. Podaci o žrtvama iz gradskih bolnica, općina, pokopnih društava i empirijskih istraživanja Instituta
 2. Izjave svjedoka datih saradnicima Instituta
 3. Dio dokumentacije Ministarstva unutrašnjih poslova RBiH (MUP RBiH), Centar službi bezbjednosti Sarajevo (CSB Sarajevo). Odjeljenje za krim. tehniku i KDZ, Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta, Odjeljenje za kontradiverzionu zaštitu
 4. Armija RBiH, Komanda 1. korpusa, Sarajevo, Ministarstvo za narodnu odbranu, Štab Teritorijalne odbrane RBiH
 5. Videoarhiva Instituta koja se odnosi na opsadu Sarajeva

- **International Criminal Tribunal of the former Yugoslavia – ICTY**
 1. <http://www.icty.org/>,
 2. ICTY, IT-98-29-T, pred Pretresnim vijećem I, tužilac protiv Stanislava Galića, Presuda i mišljenje, 5. 12. 2003, par. 201.
 3. ICTY, IT-98-29-A, pred Žalbenim vijećem, tužilac protiv Stanislava Galića, Presuda, 30. 11. 2006.
 4. ICTY, IT-98-29-T, zastavnik Richard J. Higgs, divizijski instruktor, informativni izvještaj, 12. 2. 2002.; predmet: izvještaj o incidentima u vezi sa minobacačkim djelovanjem u Sarajevu ili oko njega do 1. 6. 1993, 12. 7. 1993, 22. 1. 1994, 4. 2. 1994 i 5. 2. 1994.
 5. "Elaborat o okolnostima i uzrocima masakra na pijaci 'Markale' izvršenog dana 5. februara 1994", Komisija: mr. Berko Zečević, Amir Kurtović i Ahmet Omerović, tehnička obrada i podrška: UNIS – Institut Sarajevo, 7. 2. 1994.
 6. Dio dokumentacije VRS, SRK; Armije R BiH. Komande 1. korpusa MUP-a R BiH; MUP-a RS, UNPROFOR-a, Vrhovni savet odbrane Savezne republike Jugoslavije.
 7. Izjave svjedoka i unakrsna ispitivanja svjedoka u predmetima: Stanislav Galić, Momčilo Perišić, Radovan Karadžić i Ratko Mladić.

- **Ujedinjene nacije (UN)**
 1. United Nations – Security Council
 2. UN Commission of Experts (1992 – 1994). Under the Direction of: M Cherif Bassiouni
 3. The situation in Bosnia and Herzegovina, Report of the Secretary – General pursuant to General Assembly resolution 53/35, *The fall of Srebrenica*. (UN, A/54/549, General Assembly, Distr: General, 15 November 1999, Fifty-fourth session, Agenda item 42).

- **Objavljeni izvori**
 1. Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. 2. 2007, Sarajevo, 2008, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
 2. Tomo Šimić, *Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1991–1994*, Zagreb, National Security and the Future, 3(7)2006, 1(8)2007, 2(8)2007, 4(8)2007.

- **Novine**
 1. *Glas Srpske*, Banja Luka
 2. *Oslobođenje*, Sarajevo
 3. *Oslobođenje*, Pale
 4. *Javnost*, Sarajevo
 5. *Politika*, Beograd

- **Internet**

1. <http://www.icty.org/>
2. <http://www.nato.int>
3. www.sobodanpraljajak.com
4. http://www.iccnw.org/documents/AI_Ger.pdf
5. [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj))
6. <http://www.ekapija.ba/website/bih/page/148385>
7. <http://www.youtube.com/>

Literatura

1. Kasim Begić, *Bosna i Hercegovina od Vancove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1997.
2. Sonja Biserko (ur.), *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
3. Ghali Boutos Boutros, *Unvanquished, A.U.S. – U.N.*, SAGA, London, New York, I.B. Tauris Publishers, 1999
4. Smail Čekić, Muhamed Šestanović, Merisa Karović, Zilha Košuta-Mastalić, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2010.
5. Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: planiranje, priprema, izvođenje*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2004.
6. Robert J. Donia, *Sarajevo: Biografija grada*, Sarajevo, Institut za istoriju, 2006.
7. Bezdob Anné Mariè Du Preez, *Sarajevo Roses: War memoir of a peacekeeper*, Oshun books, str. 118–119; UN Comision, 19./5/93, UN comission, 25/5/93, 2004.
8. Senad Hadžifejzović, *Rat uživo: ratni televizijski dnevnik 1992–1995 (The War: live on air: war television news 1992-1995)*, Sarajevo, 2002.
9. Duljko Hasić, *Ratne štete u Sarajevu 1992–1995*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2006, 258–266.
10. Carol Hodge, *Britain and the Balkans: 1991 until the present*, 1st ed, London and New York, Reutledge, Taylor and Francis Group, 2006.
11. Carol Hodge, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Zagreb, Detecta, 2007.
12. Charles Ingrao – Thommas A. Emmert (priređili), *Suočavanje s jugoslovenskim kontroverzama: inicijativa naučnika: centralnoevropske studije*, Sarajevo, Buybook, 2010.
13. Azra Junuzović, *Sarajevske ruže: ka politici sjećanja*, Sarajevo, Armis-Print, 2006.

14. Suada Kapić et al., *Opsada Sarajeva, mart 1992 – mart 1996*, Sarajevo, FAMA International tim, 2005.
15. Merisa Karović, *Zločini na Markalama*, u: Prilozi za proučavanje historije Sarajeva, Sarajevo, Muzej Sarajeva, br. 6, 2008, str. 97–108.
16. Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, knjiga I, Beograd, Službeni glasnik, 2008, 186–207.
17. Irfan Mehičić et al., *Privreda u opkoljenom Sarajevu*, Sarajevo, Privredna komora regije Sarajevo, 1998.
18. Ante Milanović, *Prehrana Sarajeva u opsadi 1992–1995*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007.
19. Tihomir Milašin, *Iz dana u dan: Sarajevski ratni dnevnik*, Sarajevo, Mediacentar, 2002.
20. Rasim Muratović, *Bosna i Bergenstidende = Bosna u Bergenskim vremenima*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2011.
21. Džemal Najetović, *Britanska politika u Bosni i Hercegovini 1992–1995*, treće izdanje, Sarajevo, Des, 2009.
22. Dane Olbina, *Dani i godine opsade: (Zabilješke "Dan za danom" od 3. marta 1992. do 13. januara 1996)*, Sarajevo, Istorijski arhiv, 2002.
23. David Owen, *Balkanska odiseja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, 1998.
24. Michael Rose, *Misija u Bosni. Borba za mir*, Beograd, Tetra GM, 2001, str. 60.
25. Laura Silber, Alan Little, *Smrt Jugoslavije*, Opatija, Otokar Keršovani, 1996.
26. Brendan Simms, *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne*, Sarajevo, Buybook, 2002.
27. Mesud Šadinlija, *Prvi Korpus ARBiH: nastanak i razvoj 1992–1995*, Sarajevo, Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, 2008.
28. Mesud Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju. Od 13. Novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade*, Sarajevo, Udruženje 1. slavna – 111. viteška brigada, 2010.
29. Margaret Thacher, *Državno umijeće: strategija za svijet koji se mijenja*, Zagreb, Školska knjiga, 2004.
30. Miroslav Tuđman, Ivan Bilić, *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991–1995*, Zagreb, 2005.

